

O`ZBEKISTON XALQ AMALIY SAN`ATINI O`RGANISHNING AHAMIYATI

Shalola Jalilova Ma'ruf qizi

Samarand Davlat Unversituti Pedagogik ta'lim fakulteti san'atshunoslik kafedirasi 4-kurs talabasi.

Annotatsiya: *Ushbu maqolada xalqimiz tarixiy memorchilik yodgorliklari, amaliy bezak san`ati turlarining vujudga kelishi va XV asrda Samarqand shahridagi masjid, maqbara va saroylarning bezalishida amaliy san`atning keng qo'llanilishi yoritilgan. Shuningdek Xo'ja Ahror Valiy masjidi markaziy shifti va Ulug`bek madrasasidagi naqsh girihlarning yechimi orqali berilishi keltirilgan.*

Kalit so`zlar: *Oy baldoq, Qoshqar baldoq, ritm, shakl, neolit, rozarka.*

O`zbek xalq amaliy san`ati tarixan juda ko`p rivojlanish davrlarini boshidan kechirgan. Hozirgi kunda xalq amaliy san`ati betakrorligi bilan ajralib turadi. Lekin mazmun va mohiyat faqat yangi ijodiy ko`rinishlar bilan boyitilgan. Ajdodlarimiz tomonidan qurilgan mashhur bino va inshootlar hozirgi kunga qadar o`z maftunkorligini yo`qotmastdan did bilan ishlangan naqshlar bugungi kunda ham insonlarni hayratga solib kelmoqda. Jumladan istiqloq yillarida ham o`ziga xos rivojlanish davri bo`ldi. Xalq ustalari o`z asarlari bilan jahon sahnasiga chiqdilar. Bu olimlar va mutaffakkirlar amaliy san`atda naqsh gullarini topilishi va takomillashishiga ham o`z hissalarini qo`shganlar. O`zbek naqqoshlari usta Shirin Murodov, usta Mahmud Usmonov, usta Saidmahmud Norquziyev, usta Olimjon Qosimjonov, usta Madaminjon Husayinov kabi ustalar. Qadimiy me`moriy yodgorliklarni ta`mirlash, bino devorlarini bezashda o`zlarining ilmiy tajribalarini, iste`dodlarini va betakror mahoratlarini namoyon etganlar.

Zargarlik san`ati so`ngi o`n yillik mobaynida birmuncha jonlandi. Unutilib borayotgan an`analar tiklana boshladi. Hozirda samarali ijod qilayotgan usta zargarlar qatoriga Dadamuxamedovlar sulolasi, G.Yo`ldasheva R.Muxametshin, M.Nozirxonov, Sh.Nizomov, M.Olimov kabi ustalarni kiritish mumkin. Zamonaviy zargarlik buyumlari tumorlar, sirg`alardan «Uch ko`zacha», «Oy baldoq», «Qoshqar baldoq» singari buyumlarga zamonaviy shakl berilmoqda. Mustaqillik yillarida O`zbekiston ganchkorlik san`ati azaliy an`analariga suyangan holda rivojlanmoqda. Hozirda ijod qilayotgan ustozlar mahalliy maktablardagi mavjud an`analarni asrab-avaylagan holda ijod qilayotganliklarini alohida ta`kidlab o`tish joiz. 1990 yillar O`zbekiston yog`och o`ymakorligi va naqqoshlik san`ati tarixida yangi bosqich bo`ldi. Ushbu maktablarni asosan Toshkent, Farg`ona, Buxoro, Xiva maktablari tashkil etmoqda. Amaliy san`at yodgorliklarini yaratgan bobokalonlatimiz tarixiy,

bebaho san`at namunalari, O`zbek madanyatining durdonalari bo`lgan badiiy va madaniy meroslarni tashkil etadi. Toshkent xotira maydoni, Samarqand Imom Buxoriy majmuasi, Oliy majlis binosi, Amir Temur muzeyi binosi, yog`och o`ymakorligi va naqqoshlik san`atining yorqin namunasi.

Amir Temur muziy binosi:

Oliy majlis binosi:

Umuman olganda xalq amaliy san`atining barcha turlari mustaqillik yillarida yangidan chiroy ochdi va jilolandi. O`zbek xalqining ko`p asrlik tarixida xalq amaliy bezak san`ati madaniy merosimizning asosiy qismini tashkil etadi. O`zbek diyorida vujudga kelib, gullab yashnagan amaliy san`at turlari bemisil va betakrorligi bilan dunyoga mashhur. Bu taraqqiyot bosqichi haqida fikr yuritir ekanmiz, O`zbek amaliy bezak san`atining kelib chiqishi insoniyatning ilk davri, ya`ni ibtidoiy jamoa davriga borib taqalishining guvohi bo`lamiz. O`lkamiz zaminidagi arxeologik qazishlar natijasida topilgan yodgorliklarning guvohlik berishicha, insonning jismga badiiy ishlov berish usulida buyum yaratish faoliyati tosh asridayoq boshlanib, asrlar osha hozirgacha davom etib kelmoqda. Bizgacha ibtidoiy jamoa tuzumida ashyoviy dalillar mehnat va ov qurollari, uy-anjom va bezak buyumlari, odamlar yashagan manzil qoldiqlari yetib kelgan.

Tuproq ostida qolib ketgan tarixiy yodgorliklar odam va xayvonlar jasadining qoldiqlari, g`or va yerto`la devorlariga chizilgan surat va bo`rtma tasvirlar ibtidoiy jamoa davri tarixini o`rganishning muhim manbai hisoblanadi. Paleolit davrida amaliy-dekorativ san`at namunalari ham keng tarqala boshladi. Buyumlarni naqsh bilan bezashga, turli taqinchoqlarga, tumorlarga extiyoj paydo bo`lganligi arxeologlar tomonidan topilgan ashyoviy buyumlarda namoyon bo`lmoqda. Odamlarning o`troq holga o`tishlari, tabiat qonun-qoidalarini kuzatish simmetriya, ritm, shakl tuyg`ularini o`sishiga sabab bo`ldi. Bir xil elementlarning tekis qaytarilishi yoki oralab kelishi asosida vujudga keladigan o`ziga xos naqqoshlik san`atini maydonga keltirdi. Naqqoshlik yangi tosh (neolit) asrida keng yoyildi, dekorativ-amaliy san`atning taraqqiy etishiga ta`sir ko`rsatdi va yordam berdi. Kulolchilik va boshqa buyumlarni naqsh bilan bezash keng tus oldi. Parallel, spiralsimon va to`lqinsimon chiziqlar, aylanalar shu davrdagi ko`pgina naqshlarning asosini tashkil etadi. Geometrik naqshlar

asta-sekin sxematik odam, hayvonlar va o`simliklar dunyosidan olingan shakllar bilan boyitilib, mazmunan kengayib bordi. Uning elementlari koinot kuchlarining ramziy belgilarini aks ettira bordi. Masalan: rozetka-quyosh ramzi, to`lqinsimon chiziq-harakat, suv ramzi va hokazo. Naqqoshlik san`ati endilikda dekorativ funksiyani bajaribgina qolmay, balki shu bilan birga kishilarning g`oyaviy va falsafiy tushunchalarini ham ifodalay boshladi.

Rishton “Xalqaro kulolchilik markazi”

Bronza asrida O`rta Osiyoda kulolchilik yanada rivojlandi. O`zbekiston Respublikasi Prezidentining 1997-yil 31-martdagi “Xalq badiiy hunarmandchiliklari va amaliy san`atni yanada rivojlantirishni davlat yo`li bilan qo`llab-quvvatlash to`g`risida”gi farmoni barcha sohalar qatorida kulolchilik an`analarini rivojlanishiga samarali turtki bo`ldi. Kulolchilik dastgohlarining yuzaga kelishi esa, yaratilgan buyumlarning yanada nafis va go`zal bo`lishini ta`minladi. Chustdan topilgan qizil fonga qora bo`yoqlar bilan rasm va naqshlar ishlangan sopol buyumlar diqqatga sazovordir. Temir asrida ham dekoaktiv-amaliy san`at yetakchi o`rinni egallaydi. Bezash ishlarida geometrik naqshlardan tashqari, syujetli kompozitsiyalardan foydalanish alohida rivojlangan. O`rta Osiyoning qadimgi davri san`ati va madaniyatini o`rganishda yer ostidan, qabrlardan topilgan turli dekorativ amaliy san`at namunalari, jang, ov va mehnat qurollari ham muhim rol o`ynaydi. Sopol buyumlar, bronza, oltin, kumushdan ishlangan, kishilar extiyoji uchun ishlatiladigan buyumlar yuzasi naqshlar bilan bezatilgan, bo`rtma tasvir va haykallar bilan pardozlangan. Ayrim buyumlar yuzasiga esa hayotiy voqealar aksi tushirilgan. Ana shu daliliy materiallar o`tmish san`ati va madaniyati, kishilarning estetik, badiiy qarashlarini bilishga xizmat qiladi.

O`zbekiston hududida arxeologik qazilmalardan Xorazm, Sug`d, Baqtriya va boshqa viloyatlarda naqqoshlik san`atining rivojlanganligi ma`lum. Surxondaryo viloyatidagi Fayoztepa (I-II asr), Dalvarzintepa (I-asr) budda ibodatxonalari qazilmalaridan topilgan rasm, naqsh qoldiqlari buning yaqqol dalilidir. Eramizdan avvalgi IV-VI asrlarda O`rta Osiyodagi badiiy hayot va madaniyatni tushunishda Amudaryoning yuqori oqimi tomonidan topilgan

"Amudaryo boyligi" (Oks boyligi) muhim o`rinni egallaydi. Hozirgi kunda Londondagi Britaniya muzeyida saqlanayotgan bu yodgorliklar ichida oltindan yasalgan haykallar, turli ko`za, bilaguzuk, uzuk, muhr, tangalar oltindan yasalgan arava va qurollar diqqatga sazovordir. Buyuk sarkarda Iskandar Zulqarnayn (Aleksandr Makedonskiy) eramizdan avvalgi IV asrlarda Axmoniyalar davlatini tor-mor etib, O`rta Osiyo yerlarining ko`pgina qismini o`ziga qaratib oldi. Faqat Xorazm, Farg`ona va Sirdaryo bo`yidagi ko`chmanchi qabilalargina o`z mustaqilligini saqlab qoldi. Amaliy san`atga bu qadar chuqur falsafiy yondoshish natijasida shartlilik, stilizatsiya-ramziylikka asoslangan badiiy bezak asarlari yaratish kuchaygan. Ushbu tarixiy omil o`zbek milliy bezak san`atining gurkirab rivojlanishiga turtki bo`lgan va hozirda jahonga mashhur me`morchilik yodgorliklarimiz ulardagi ganchkorlik, koshinkorlik, naqqoshlik, hattotlik, toshtaroshlik va boshqa turdagi san`atlarning ajoyib darajada uyg`unligidan va mujassamligidan dalolatdir. Xalq amaliy bezak san`ati kishilarning ma`naviy olamini boyitadi, badiiy didini shakllantiradi, ruhiyatini tarbiyalaydi. Shuning uchun ham o`zbek xalq amaliy san`ati kishilarni badiiy-axloqiy, umuminsoniy tarbiyalab, ularning ilmiy dunyoqarashlarini shakllantirishda, hamda madaniy darajasini oshirishda eng zarur manbalardan biri hisoblanadi. Yaqin o`tmishda o`zbek amaliy bezak san`atining eng rivojlangan naqqoshlik, ganchkorlik, tosh va suyak o`ymakorligi, kandakorlik, pichoqchilik, buyrachilik, zargarlik, kashtachilik, zardo`zlik, gilamdo`zlik, kigizchilik, savatchilik kabi turlarining o`ziga xos bajarish texnologiyalari, haqiqiy milliy nomlari, ularga xos atamalar, bu san`atlarga xos maktablar, uslublar hamda shu sohalarda nom qozongan ustalarning hizmatlari butun jahonga dong`i ketgan. O`rta Osiyo naqqoshlik san`ati qadimdan dunyoga mashhur.

O`tmishda ota-bobolarimiz qurgan muhtasham binolar hozirgi kungacha maftunkor jilvasini yo`qotmagan. Yuksak did bilan ishlangan naqshlar hozirgacha bizni hayratga solib kelmoqda. Naqsh arabcha tasvir, gul degan ma`noni bildirib, u qush, xayvonot, o`simlik dunyosi, geometrik va boshqa turli shakllarning ma`lum tartibda takrorlanishidan hosil qilingan bezakdir. Islom talablariga bo`ysunish oqibatida jonivorlar, parrandalar va odamlarni tasvirlash yo`qolib borib naqqoshlik rivoj topdi. Arab yozuvi o`zlashtirildi. Natijada naqshlar bilan unvonli yozuv (epigrafika) uslubi paydo bo`ldi. Arab yozuvi naqshlar bilan birga chizildi. Arab yozuvi ham bezak, ham duo-afsunlar vazifasini bajardi. Naqqoshlik xalq-amaliy bezak san`atining bir turi sifatida qadimdan o`zbek madaniyatining muhim bo`lagi hisoblanadi. Ko`p asrlar mobaynida uning badiiy an`analari vujudga keldi va rivojlandi. Naqshlarda san`atning boshqa hamma turlaridan farqli ravishda avlodlarning chambarchas bog`liqligini, milliy an`analarning davomiyligini ko`rish mumkin. Naqqoshlik an`analari san`atning ana shu turini o`rganish metodlari sifatida ham bobodan

otaga, otadan o`gilga o`tib kelgan. Ana shu davomiylik tufayli naqqoshlik san`ati hozirgacha saqlanib kelmoqda. Naqshning eng yaxshi namunalari boy ijodiy fantaziya orqali birlashtirilgan shakllarning maqsadga muvofiqligi va go`zalligi bilan farqlanadi. Bunda xalq ustalarining atrof-muhitga qarashlaridagi tafovut aks etadi. Naqshdagi chizgilar o`yini musiqadagi ohang singari, qo`shiq va ertak kabi”xalq hayotiy tajribasining katta umumlashmasidan” tarkib topgandir. Badiiy naqqoshlik ranglarning uyg`unligida va o`ziga xos kompozitsiyalarda go`zallik yaratish san`atidir. Naqqosh usta o`z ishida ranglarning tabiiy jilosidan va uyg`unligidan, bejirim shakldan, material fakturasidan mohirlik bilan foydalanib yorqin ifodalikka erishadi. O`zbekistonning an`anaviy me`morchiligida naqqoshlik asosan shiftlarni, jimjimador arklarni, saroy ustunlarini, masjidlar, maktablar, boylarning uylari, yog`ochdan yasalgan buyumlarni bezashda qo`llangan. Nozik o`simliksimon-geometrik naqshdagi o`zaro singib ketgan novdalar, shoxlar va hashamatli tasvirlangan gullarning ritmik harakati, o`zbek ustalarining ishlaridagi islami va girit naqshlarining klassik motivlari shiftlarning shakliga moslangan. Naqsh ko`proq inter`yerlarni va yopiq ayvon, peshayvonlarni bezashga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO`YXATI:

1. 1.P. Sh Zohidov, “Zeb ichra ziyat”. T. G`.G`ulom nomidagi adabiyot va
2. San`at nashriyoti. 1985.
3. A.Erkayev “Ma`naviyat – millat nishoni”. T.: Ma`naviyat, 1997 yil
4. B.Q. Xolmatov “Naqqoshlik”. T: Iqtisod-moliya, 2007 yil.
5. K.M. G`ulomov. “Amaliy san`at”. T: Iqtisod-moliya, 2008 yil .
6. K.M. G`ulomov, S.S. Bulatov «Sharqona usta shogird odobi» O`zR.OO`MTV o`quv adabiyotlari, jurnal va byuletelarni nashrga tayyorlash markazi, 2000 yil.
7. O`zbekiston san`ati o`quv adabiyotlar T.,2001

INTERNET MA`LUMOTLARI:

1. Lex.uz
2. Ziyonet.uz